

Mátyás-Rausch Petra

A városvezető és gazdasági elit összetétele Nagybányán 1569 és 1581 között

Bevezetés

A 16. század végén Nagybánya volt a szatmári bányavidék központja.¹ Itt működött a 14. században alapított bányakamara és pénzverde, ahol a helyi érc finomítását és az ebből származó pénzermék verését végezték. A kiemelkedő termelési eredmények a 15. század második felében alapozták meg a város – kevésbé ismert – 16. századi gazdagságát is, ami nem volt olyan látványos és nagymértékű, mint a korábbi prosperitás, azonban a radikálisan megváltozott politikai és hadászati helyzetben ez az eredmény is figyelemre méltó.

A szatmári bányavidékhez tartozott még a tárgyalt korszakban három másik település is. Felsőbánya hasonló fejlődési utat járt be, mint Nagybánya, ebből fakadóan hasonló jogi státussal rendelkezett a 16. század utolsó évtizedeiben. A másik két település sokkal kisebb jelentőségű volt, a források faluként vagy birtokként említik őket: Láposbánya, illetve Kapnikbánya. Az előbbi nagybányai telepések alapították a 15. században, míg Kapnikbányát felsőbányai telepések ugyancsak a 15. században.²

Tanulmányomban azt kívánom megvizsgálni, hogy a 16. század végi nagybányai városvezetői elit milyen társadalmi-gazdasági szerepet betöltő személyekből került ki, és a jól elkülöníthető két vezetőréteg, azaz az önkormányzati és a gazdasági befolyással bíró csoport milyen mértékben fonódott össze a jelzett korszakban. A gazdasági elit tárgyalásánál leginkább a helyi termelők bemutatására fektetek hangsúlyt, hiszen Nagybánya fő profilja a nemesérbányászat és a hozzá kapcsolódó intézmények irányítása, maga a bányászati adminisztráció volt.³ A jó forrásadottságoknak

Mátyás-Rausch Petra (1984) – PhD, tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, matyas-rausch.petra@ttk.mta.hu

Kutatásaimat az OTKA PD 108877 számú ösztöndíja támogatja.

¹ A szatmári bányavidék a 16. század közepére önálló bányászati régió, az ún. északkeleti bányavidék részét alkotta, Bereg és Máramaros vármegyével egyetemben. A korabeli források minden egyes részét különálló egységként kezelték, így használhatja a kutatás a „szatmári bányavidék” terminust. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A szatmári nemesérbányászat igazgatása Báthory Gábor fejedelemsége idején (1608–1613)*. Történelmi Szemle LV(2013). 491.

² Nagybánya ma: Baia Mare. Felsőbánya ma: Baia Sprie. Láposbánya ma: Baița. Kapnikbánya ma: Cavnic. Mind a négy település: jud. Maramureș, Románia. A szatmári bányavidék 16. századi történetére legújabban lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 491–495.

³ A Kubinyi András által kidolgozott tíz *centralitási ismérv* közül kettő olyan volt, amely döntő jelentőségű Nagybánya besorolásánál, ha a funkcionális városfogalom szempontjából vizsgáljuk a bányaváros helyzetét. Az első ilyen ismérv a pénzügyigazgatási központ, a második pedig az adott település jogi helyzete. Lásd Kubinyi András: *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. = Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. Lengyel Tünde–Csukovits Enikő. Bp. 2005. 28–30.

köszönhetően a helyi bányászokról igen sok információval rendelkezünk, főképp a kamarai jelentések alapján, az iparosokról ez sajnos nem mondható el, velük kapcsolatban leginkább a városi jegyzőkönyv adatai szolgálnak támpontként. Vizsgálatom kiindulópontja az 1569. év, mivel ebből az évből maradt fenn az első, teljes városvezetői névsor.⁴ A vizsgálni kívánt időszak 1581-ben ér véget, ugyanis ebben az évben vette bérbe a bányakamarát és a pénzverdét idősebb Felician von Herberstein, az ő tevékenysége nemcsak gazdasági szempontból volt meghatározó a bányavidék életében, de társadalmi változásokat is elindított a térségben.⁵

A városvezető elit összetétele (1569–1581)

A városvezető elit pontos meghatározásánál két lépésben vizsgáltam Nagybánya városi jegyzőkönyvének adatait. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy milyen foglalkozás szerinti csoportokba, kategóriákba lehet sorolni a szenátusba beválasztott polgárokat, és hogy ezek a csoportok milyen arányban képviselték magukat a város vezetésében. Ezt a réteget a tágabb értelemben vett városvezető elit címkével lehet illetni. A második lépésben bizonyos kritériumokat állapítottam meg, hogy szűkítsem a megválasztott polgárok körét, és meg tudjam állapítani, hogy ki viselt közülük több alkalommal jelentős vezetői pozíciót. Ebbe a körbe azok kerültek, akik legalább négy alkalommal voltak esküdtek vagy három alkalommal bírók, illetve legalább három alkalommal voltak esküdtek és két alkalommal tanácsnokok. Így alakult ki a szűkebb értelemben vett városvezető elit.⁶

A városnak 1376-ban adományozott kiváltságlevél, amelyet többször is megerősítettek az évszázadok folyamán, nem rendelkezett pontosan arról, hogy milyen módon kell a városvezetés tagjait megválasztani, így a hasonló jogi státusban lévő városokban alkalmazott metódus szolgálhat támpontként.⁷ Kubinyi András a királyi szabad városok közé sorolta Nagybányát a jogi státusa alapján, ebbe a csoportba került Kolozsvár is.⁸ Kolozsvár esetében ismerjük azokat a jogi kereteket, amelyek alapján megválasztották a város vezetőtestületét. A polgárjoggal rendelkező férfiak közül választották meg a százférfiak tanácsát, azaz a felső tanácsot, amely minden év végén megválasztotta a 12 tagból álló alsó tanácsot, illetve a bírót.⁹ A 16. század utolsó évtizedeiben lezajlott választásokkal kapcsolatban a városi jegyzőkönyvből kizárólag a megválasztott tisztviselők nevét és a választások időpontját ismerhetjük meg. A tárgyalt korszakban Nagybányán évente választottak bírót (*iudex primarius*), esküdteket (*iurati cives*) és

⁴ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale. Primăria Orașului Baia Mare. Fond 1. Szabad királyi bányaváros Nagybánya város jegyzőkönyve I. (1560–1635) – a továbbiakban: Nb. It VJ. Itt szeretnék köszönetet mondani Varga Zsolt nagybányai levéltárosnak a forrásanyag felkutatásában nyújtott segítségéért.

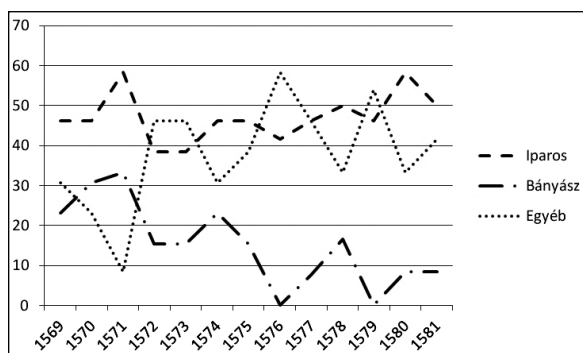
⁵ A szatmári bányavidéket 1585-ben Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kárpótlásul megkapta korábban elvesztett családi birtokaiért (Szatmár, Németi) cserébe I. Rudolf magyar királytól. Ez a megállapodás nem hozott különösebb változást a város életébe, mert a korábban elnyert privilégiumok mind érvényben maradtak. Lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 495–496.

⁶ A témával kapcsolatos korábbi kutatási eredményeimet egy másik tanulmányomban mutattam be. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai politikai elit és a bányászatban betöltött szerepe a kamarai kezelés évei alatt (1569–1579)*. = *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv*. [s. a.]

⁷ A Nagybányának adott kiváltságlevélre nem a teljesség igényével lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 492.

⁸ Kubinyi András: „*Szabad királyi város*” – „*királyi szabad város*”? = *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv*. I. Szerk. Á. Varga László. Bp. 2006. 51–61.

⁹ Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron* (ETF 247.) Kvár 2004. 31–32.

1. diagram. A szenátus összetétele az egyes kategóriák szerint (1569–1581)

bizonyos években tanácsnokokat (*consules*), az utóbbiak magasabb rangot képviseltek, mint az esküdtek, és a bíróval együtt felügyelheték az esküdtek munkáját.¹⁰

A vizsgált tizenhárom évben a szenátus létszáma általában 12 fő volt, a tizenharmadik személy a bíró volt, ez az összlétszám megfelelt az általános gyakorlatnak. Minden alkalommal két főt választottak meg tanácsnoknak, és a tizenhárom év alatt hét évben mindig volt tanácsnok a nagybányai városvezetésben, így a számok alapján arra lehet következtetni, hogy a város vezetése differenciáltabb és fejlettebb volt, mint azt korábban feltételezhetni lehetett. A városi jegyzőkönyv adataiból nem lehet pontos következtetést levonni arra vonatkozólag, hogy miért választottak egyik évben külön két tanácsnokot az esküdtek mellé, míg a másik évben pedig csak esküdteket. Ezzel kapcsolatban nem rajzolódik ki semmilyen törvényszerűség, illetve minta, így csak feltételezni lehet, hogy a tanácsosok ellenőrző funkciót gyakoroltak, és a bírót tudták helyettesíteni bizonyos esetekben. A tanácsosok közéleti szerepvállalásával kapcsolatban a Szepesi Kamarához benyújtott kérelmek nyújtanak némi támpontot. Az egyik példa az 1576. évi pestisjárványhoz kötődik. Az irat Katus János esküdt testamentumának végrehajtásáról, hiteleinek kifizetéséről, valamint fiának, Tamásnak gyámság alá helyezéséről szól. Eszerint az 1577-ben megválasztott két tanácsnoknak, Mészáros Lukácsnak és Kiliánnak kellett eljárnia a testamentum végrehajtásában, felügyelnie kellett a hitelek kifizetését, a kiskorú örökös hivatalos gyámjának, Miklós deáknak pedig együtt kellett működnie a két tanácsossal és az általuk választott két nagybányai polgárral.¹¹

Az összegyűjtött adatok elemzése során azt állapítottam meg, hogy három nagyobb, foglalkozás szerinti kategóriába lehet besorolni a megválasztott nagybányai polgárokat. Az első kategóriába az iparosok, a másodikba a bányászok és a harmadik, egyéb kategóriába kerültek azok a tanácsstagok, akiknek a foglalkozására vonatkozóan nem volt elég adat, illetve ide számítottam a deákként számon tartott tanácsstagokat is.¹² A tágabb értelemben vett városvezetői

¹⁰ Nb. It. VJ. fol. 68, fol. 169, fol. 171.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest). Magyar kincstári levéltárak (E szekció). Szepesi kamarai levéltár. Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratórája. Representationes, informationes et instantiae (a továbbiakban Szepesi Kamara) N°28. 5. cs. (1557. június 14.)

¹² Nagybányai céhekre a teljesség igénye nélkül lásd. Szádeczky-Kardoss Lajos: *Nagybánya régi iparáról és céheiről*. Századok XXII(1889). 673–700.

elit meghatározásánál az adott időszak szenátusi névsorait vettem alapul, tagjait az egyes kategóriákba besorolva. Az adatokat az *I. diagramon* összesítettem.¹³

A tárgyalt időszakban az iparosok átlagos aránya a szenátusban 47 százalék volt, a bányászoké 15 százalék, az egyéb kategória tagjai pedig 38 százalékban képviseltették magukat a városvezetésben. Ha abszolút számokban szeretnénk kifejezni az adatokat, akkor az iparosok átlagban 6 fővel képviseltették magukat, a bányászok 2 fővel, míg az egyéb kategóriába tartozók 5 fővel. Abban az esetben, ha az egyes évek százalékos megoszlását nézzük, az iparosok két évben tudtak elérni 58 százalékot, illetve 50 százalékot, legtöbbször 46 százalékos volt a részvételi arányuk. A bányászoknál igen nagy volt a szórás, két évben nem is tudtak tagot küldeni a szenátusba, legtöbbször 8 és 15 százalék között mozgott a számuk. Az egyéb kategóriához sorolt nagybányai polgárok egy évben értek el 58 százalékot, egy évben csak 8 százalékos volt a részvételi arányuk, a legtöbbször 46 százalék körül mozgott ez az arány.¹⁴ Jeney-Tóth Annamária is hasonló vizsgálatot végzett a kolozsvári alsó tanács összetételével kapcsolatban, ő az iparosok arányát vizsgálta a város vezetőtestületeiben a 17. századra vonatkozóan. Az iparosok átlagolt arányszáma ott 35 százalék volt, abszolút számban kifejezve 4,25. Itt is megfigyelhető, hogy egyes években az 50 százalékot meghaladta a részvételi arányuk az alsó tanácsban.¹⁵ A nagybányai iparosoknál mért érték eltér a kolozsvári iparosoknál mértől, a különbség abból fakadhat, hogy az általam vizsgált időszak a 16. század utolsó harmadára esik, ha ugyanis a 16. század utolsó évtizedéből származó adatokat vesszük górcső alá, akkor az iparosok átlagolt százalékos aránya már csak 33 százalék, amely szinte azonos a kolozsvári adatokkal.¹⁶ Az iparosok magas részvételi arányából több következtetést vonhatunk le. Az iparos népszerűség városvezetésben betöltött szerepe fokmérője lehet az iparosok anyagi gyarapodásának és a közéletre gyakorolt befolyásának is. Az adatok tükrében kijelenthető, hogy a nagybányai iparos társadalom a 16. század utolsó harmadában igen erős anyagi bázissal és érdekérvényesítő képességgel rendelkezett, iparosok alkották a legjelentősebb városvezetői csoportot.¹⁷ Ez a befolyás a 16. század végére jelentősen lecsökkent, azonban még így is komoly beleszólásuk volt a városi közügyekbe. Az iparoscsoport vezető szerepét az „értelmiségi csoport”, azaz a literátus végzettséggel bíró deákok veszik át, átlagolt százalékos arányuk a század utolsó évtizedében elérte az 50 százalékot, közülük kiemelkedő karriert tudott befutni Zalai Tamás, Herges Péter, Kalmár István és Diószegi György.¹⁸ Az iparoscsoport visszaszorulása összefügg a századvég nagy háborújával, a tizenöt éves vagy hosszú török háborúval, amely komoly erőpróba elé állította mind az erdélyi államot, mind a Magyar Királyságot, így a szatmári bányavidék életét is döntően befolyásolta. A bizonytalan politikai helyzet nem segítette elő sem a termelést, sem a kereskedelmet. A helyi iparosokat érzékenyen érintette az is, hogy nem tudták jó áron és kellő mértékben értékesíteni boraikat, ugyanis a legnagyobb felvevőpiacnak számító szatmári vár és váruralom saját készítésű sörrel látta el katonáit a sokszor felvizezett, rossz minőségű bor

¹³ Nb. lt. VJ fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Jeney-Tóth: *i. m.* 45–46.

¹⁶ Nb. lt. VJ. fol. 186, fol. 191, fol. 197, fol. 203, fol. 205, fol. 211, fol. 213, fol. 215, fol. 217, fol. 219.

¹⁷ Vö. Jeney-Tóth: *i. m.* 8.

¹⁸ Nb. lt. VJ. fol. 186, fol. 191, fol. 197, fol. 203, fol. 205, fol. 211, fol. 213, fol. 215, fol. 217, fol. 219.

helyett.¹⁹ Ez pedig komoly bevételkiesést jelentett a polgároknak, mert sokan közülük „kétlaki” életet éltek, az iparostevékenységgel mellett a szőlészet és borászat jelentette megélhetésük alapját.

Annak ellenére, hogy Nagybánya bányászati központ volt, a bányászok száma a szenátusban igen csekélynek mondható (1–4 fő). A névsorok elemzése során a legérdekesebb kérdés az, hogy vajon miért ilyen kevés termelő játszott szerepet a nagybányai városvezetésben. A vizsgált korszak két legnagyobb befolyással bíró termelője Nagy Simon és Szegedi Ferenc volt, mindketten háromszor voltak esküdtek.²⁰ Mellettük még Cementes Imre és Bozó Ferenc volt három alkalommal esküdt. Cementes Imre nagy valószínűség szerint nem rendelkezett bányatulajdonnal, legalábbis a korszakban keletkezett tulajdonosi névsorok nem említik a nevét, minden bizonnyal a helyi bányakamarában dolgozott, ahol az érc tisztítását és finomítását végezték.²¹ Bozó Ferenc Nagy Simonnak volt a tulajdonostársa, egy tárnát műveltek közösen. A bányászcsoporthoz tartozó részaránya a következő évtizedben sem változott, átlagolt részesedési arányuk a városvezetésben 17 százalék lett, ami azt jelenti, hogy átlag két embert tudtak delegálni a város vezető testületébe. A számok azt bizonyítják, hogy a nagybányai gazdasági elitnek volt egy olyan része, amely nem vett részt aktívan a város irányításában, így a közeleti és a termelői életforma kettévált. De a jelenségnek lehet egy másik magyarázata is, nevezetesen, hogy a bányatulajdonosok alacsony részvételi aránya a helyi nemesércbányászat komoly gondjait jelezheti. A bányaművelés jövedelmezősége igen alacsony volt a korszakban, így a termeléssel foglalkozó polgárok helyi közeleti befolyása, gazdasági ereje is csökkent. A korszakban keletkezett kamarai jelentések alapján egy erősen stagnáló, de inkább már hanyatló bányaváros tárul a szemünk elé, így természetes, hogy a helyi termelők miért nem tudtak nagyobb szerepet vállalni a város vezetésében.²² Ennek ellentmond a tény, hogy ezekben az évtizedekben több külföldi bányász is érkezett a térségbe, hogy szerencsét próbáljon. Közülük két krakkói polgárt emelnék ki, akik bizonyíthatóan a városban éltek. 1579-ben Peter Kozlia és Krakker György krakkói polgár azzal a kérrrel fordult a nagybányai szenátushoz, hogy Báthory Kristóf által adott bányászati engedélyüket bejegyeztessék. Az irat szerint a két polgár már jó ideje foglalkozott a környékbeli ezüstbányák üzemeltetésével. Emellett a fejedelemség területén is több nemesércbányát bírtak.²³ Az ő példájuk is azt mutatja, hogy volt értelme a befektetni a helyi bányászatba.

¹⁹ A nagybányai polgárok és a szatmári udvarbíró közötti folyamatos viaskodásról rengeteg irat maradt ránk. Nem a teljesség igényével lásd Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände RN 12b fol. 497–500. valamint fol. 521. A sörfőzés térhódítására lásd Kenyeres István: *Uradalmaik és végyárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Bp. 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.) 123.

²⁰ Nb. lt. VJ fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

²¹ Az érc finomítására lásd Paulinyi Oszkár: *A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerekék. – Bethlenfalvai Thurzó János és György kísérlete 1506–1513 között a nagybányai bányászat helyreállítására. = Gazdag föld – szegény ország*. Szerk. Buza János–Draskóczy István. Bp. 2005. 315–333. A Cementes név értelmezésével kapcsolatban vö. Bunta Magdolna: *Kolozsvári ötvösök a 16–18. században*. (Bibliotheca Humanitatis Historica XVII) Bp. 2001. 25.

²² Nem a teljesség igényével lásd Szepesi Kamara N°15. 5. cs. (1577. április 11.)

²³ Nb. lt. VJ. fol. 160–161. Krakker György fia, ifjabb Krakker György Bethlen Gábor alatt futott be sikeres karriert. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *„Befogadó Erdély”: Erdélyi és külföldi szakemberek a Fejedelemség ércbányászatában Bethlen Gábor idejében (1613–1629)*. = *Bethlen Gábor képmása*. Szerk. Papp Klára, Balogh Judit. Debrecen 2013. 199–214.

Az iparoscsoportba tartozó nevek elemzéséből kiderül, hogy a nagybányai városvezetésben a fazekas-, szűcs-, az ötvös-, a mészáros-, a varga-, a szabó-, a kádár-, az óragyártó- és az asztalosszakma képviselői voltak jelen. A legtöbb alkalommal a szűcs-, az ötvös- és a szabócéh tagjai voltak a szenátus tagjai.²⁴ Az ötvöscéh átlagban egy fővel képviseltette magát, két évben fordult elő, hogy nem volt ötvös a szenátusban, hasonló arányú volt a szűcsceh részvétele a tanácsban, egy évben nem volt szűcs tagja a testületnek (1579). A szabócéh minden évben delegált tagot, a 13 évből 5 évben fordult elő, hogy egyszerre két tagot is.²⁵ A korszakban a ruházati ipar és ezen belül a szabóipar fejlődése országos jelenségnek számított, legtöbb mesterember nemcsak helyi, hanem regionális piacra is termelt.²⁶ Ebből kifolyólag a nagybányai szabócéh is prosperált, és így tudott több tagot is delegálni a városi szenátusba. A nagybányai ötvöscéh befolyásához és jelentőségéhez nagymértékben hozzájárult, hogy a térségben több településen is arany-, valamint ezüstbányászat folyt, illetve itt működött a bányakamara is, ahol beváltották és finomították a kitermelt ércet. Az érc tisztítása és finomítása után az ötvösök a beváltott aranyból és ezüstből meghatározott áron vásárolhattak bizonyos mennyiséget szükségleteik kielégítésére.²⁷ Ez a rangsor tükrözi a korabeli céhes erőviszonyokat, illetve a más városokban is megfigyelhető tendenciákat. Művelődéstörténeti érdekességgel bír, hogy két alkalommal a kor sebészének tartott borbély is tagja volt a szenátusnak, illetve az utolsó négy évben (1578–1581) egy-egy óragyártó is.²⁸ A harmadik kategórián belül a legnagyobb képvisellettal a literátusok bírtak, a deákok száma 1 és 4 fő között mozgott, egyetlen évben (1571) nem volt deák a városi testületben. Őt olyan személy volt (Istvány István, Kalmár István, Kechetey Bálint, Zalai Tamás, Karoly Gáspár), akik több alkalommal töltötték be az esküdti pozíciót, Zalai Tamás a következő időszakban is jelen volt a városvezetésben, míg Karoly Gáspár négy alkalommal volt ezekben az években bíró.²⁹ A deákok szerepe a gazdasági irányításban, illetve a helyi bányászati adminisztrációban lehetett fontos, mivel speciális tudás illetve műveltség birtokában voltak.³⁰

Az előbbieken leírt kritériumok segítségével elhatárolt, szűkebb városvezető elit vizsgálata hasonló eredményt hozott, az előbb kifejtett tendenciákat lehet megfigyelni a szűkebb csoport elemzésénél is. A városi jegyzőkönyvből összegyűjtött adatokat a 2. *diagramon* összesítettem.³¹

²⁴ Hat nagyobb iparoscsoportot lehet meghatározni a korszakban, az első a ruházat és tisztítás ipara, ide tartozott a szabó, szűcs, borbély. A második csoport a bőr és szövőipar. A harmadik csoport az építkezési ipar, ide tartozott a fazekas céh. A negyedik a faipar (asztalos, kerékgyártó, kádár). Az ötödik az élelmezési ipar (molnár, mészáros). A hatodik a vas és fémipar, ide lehet sorolni a kovácsot, lakatost és az ötvöst. A hat iparoscsoportból Nagybányán öt képviseltette magát. A felosztásra lásd Jeney-Tóth: *i. m.* 8.

²⁵ Nb. lt. VJ. fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

²⁶ Jeney-Tóth: *i. m.* 42–47.

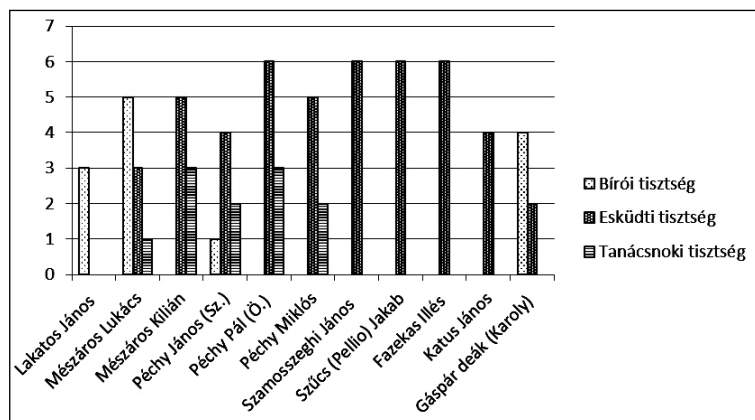
²⁷ A Kolozsvárott működő beváltóhelyen, amely Bethlen Gábor uralkodására már a Fejedelemség központi ércbeváltó helye lett, a kolozsvári ötvösök 4 gíra tiszta aranyat és ugyanennyi ezüstöt vehettek, sőt a céh viselte a pénzverőház felszerelésének költségeit is egy 1550-ben kelt feljegyzés szerint. Lásd. Bunta Magdolna: *i. m.* 58–59. A nagybányai ötvös céhre lásd Balogh Béla–Oszócki Kálmán: *A nagybányai ötvös céh a 15–17. században.* = *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Szerk. Csetri Elek et al. Buk. 1979. 134–135.

²⁸ Nb. lt. VJ. fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171. A borbélymesterekre lásd Szádeczky-Kardoss Lajos: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon.* I. Bp. 1913. 77–78.

²⁹ Nb. lt. VJ. fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

³⁰ Vö. Flóra Ágnes: *A kora újkori kolozsvári elit portréja.* = *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv.* I. Szerk. Á Varga László Bp. 2006. 133–145.

³¹ Nb. lt. VJ. fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

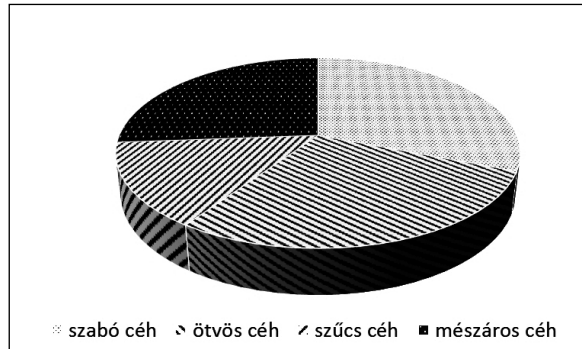

2. diagram. A város vezetői tisztségek eloszlása személyek szerint (1569–1581)

A diagram alapján megállapítható, hogy tizenhárom év alatt összesen 11 személy tartozott ebbe a körbe, a legsikeresebb Mészáros Lukács volt, akit ötször bírónak, egyszer tanácsosnak és három alkalommal esküdtnak választottak. Rajta kívül csak Péchy Szabó Jánosnak sikerült mind a három tisztséget betöltenie, ő egyszer volt bíró, kétszer tanácsos és négyszer esküdt. Két tisztséget négy személy töltött be: Mészáros Kilián, Ötvös Péchy Pál, Péchy Miklós, Gáspár deák. A fennmaradó öt polgár (Lakatos János, Szamosszeghi János, Szűcs Jakab, Fazekas Illés, Katus János) pedig egy-egy tisztséget szerzett a tizenhárom év alatt. A tizenegy főből mindössze ketten emelkedtek ki, a már említett Mészáros Lukács az 1581. évet követően is meg tudta őrizni prominens helyét, Péchy Szabó János neve azonban eltűnt a tisztségviselői listákból, így feltételezhető, hogy időközben elhunyt. A szűkebb értelemben vett városvezető elit legtöbb tagja átlagosnak mondható pályát tudhatott magáénak, közülük négy személy kizárólag esküdti pozíciót töltött be. Az adatok alapján a fluktuáció mértékére vonatkozóan is vonhatunk le következtetéseket. A névsorok elemzése után egyértelműen kijelenthető, hogy a városvezetést egy szűk csoport tartotta a kezében, és ebbe a csoportba igen nehéz volt bekerülni, a legnagyobb hatalommal bíró családok szilárdan tartották a pozíciójukat.³² Négy személy töltötte be ebben az időszakban a bírói tisztséget, az első három évben Lakatos János, majd az ő halálát követően Mészáros Lukács és Gáspár deák váltotta egymást a bírói székben. A tanácsnoki tisztségeket a Péchy család, valamint Mészáros Lukács és Kilián tartotta a kezében, Péchy János, aki szabó volt, háromszor volt tanácsos, Péchy Pál ötvös ugyancsak három alkalommal nyerte el a tisztséget. Az esküdtek köre már kicsit szélesebb, de itt is leginkább a Péchy család tagjai, illetve a két Mészáros dominált.

A tizenegy személyből hatan egy-egy nagybányai céhhez tartoztak. A Péchy család egyik tagja, János szabó volt, míg Pál ötvösként dolgozott. Szamosszeghi János szabó volt, Fazekas Illés a fazekascéh tagja, míg Mészáros Kilián a mészároscéhhez tartozott. Szűcs (Pellio) Vince szűcsként tevékenykedett. A hat iparos közül egy bíró, három tanácsos és négy esküdt is kikerült, a Péchy család fölénye itt is megmutatkozott, hiszen János volt bíró, két alkalommal tanácsos

³² Uo.

3. diagram. A városvezetésben betöltött szerep aránya céhek szerint (1569–1581)

és négy alkalommal esküdt, míg Pál háromszor volt tanácsos és hat éven keresztül esküdt. Az egyes céhek városvezetésben betöltött szerepének mértékét a 3. diagramon ábrázoltam.³³

A kördiagram adataiból kiderül, hogy a legnagyobb „részesedéssel” a szabócéh rendelkezett (26 pont), a szabócéhet az ötvöscéh követte, mindössze két ponttal lemaradva, a harmadik helyen pedig a mészárosceh végzett (22 pont). A szűcs- és a fazekascéh egyaránt 12–12 pontot kapott. A szabócéh két embert tudott delegálni a városvezetésbe, kizárólag ők tudtak bírót felmutatni. A második helyen végzett ötvöscéh egy személlyel képviseltette magát a szenátusban, mégis előkelő helyen végzett, hiszen Péchy Pál többször volt tanácsos és esküdt is. Mészáros Kilián igen sikeresnek mondható karrierje miatt kerülhetett a mészárosceh a harmadik helyre.³⁴A fennmaradó két céh kizárólag esküdteket tudott delegálni a testületbe, így jóval lemaradva az élmezőnytől kapta a fenti pontszámot.

A tizenegy személyből fennmaradó öt tisztségviselő közül ketten a bányászathoz köthetők: Lakatos János és Mészáros Lukács, Gáspár deák az „értelmiséget” képviselte a szenátusban, míg Péchy Miklóssal és Katus Jánossal kapcsolatban nincsen arra pontos adat, hogy mivel foglalkoztak. Péchy Miklós családja igen befolyásos volt, közéleti tevékenysége mellett egy-egy nagybányai hitelügylet kapcsán említik a források a nevét.³⁵ Katus János foglalkozásához és társadalmi rangjához testamentuma nyújt támpontot, eszerint több szőlővel, présházzal, szántófölddel, legelővel és egy nagybányai házzal rendelkezett. Gáspár deákról annyit tudunk, azonkívül, hogy négyszer volt bíró, kétszer pedig esküdt, hogy ő is rendelkezett több szőlővel, legelővel és szántóval a város határában, valamint volt egy kőből épített háza a város központjában.³⁶

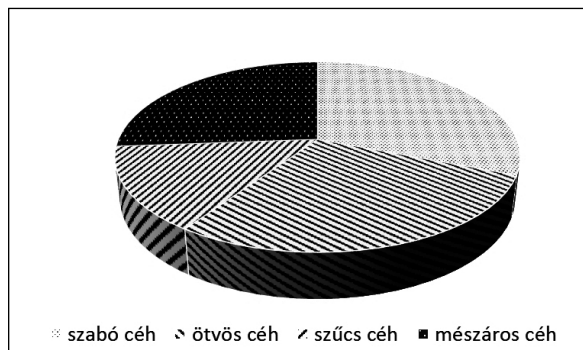
Mindössze két bányatulajdonos volt tagja folyamatosan a szenátusnak ezekben az években. Lakatos János 1569 és 1571 között töltötte be a bírói tiszteket, míg Mészáros Lukács öt

³³ Uo. A diagram alapjául az szolgált, hogy az egyes céhtagok hányszor viselték a bírói, tanácsosi és az esküdti tisztséget. A három pozíció jelentőségének megfelelően a bírói tisztségnél hatos szorzót, a tanácsosinál négyes szorzót, míg az esküdtinél kettes szorzót alkalmaztam, így tudtam arányosan kifejezni szám adatokban az egyes tisztségek jelentőségét.

³⁴ Mészáros Kilián befolyását mutatja az a tény is, hogy húga, Katalin a Szatmár vármegyében birtokos szentdemeteri Bessenyei család egyik tagjához ment feleségül, férjével a nagybányai szenátus előtt kérték Kiliántól a köteles leánynegyed kiadását. Lásd uo. fol. 102.

³⁵ Nb. lt.VJ. fol. 99, fol.111.

³⁶ Uo. fol. 169

4. diagram. A városvezetésben betöltött szerep aránya csoportok szerint (1569–1581)

alkalommal volt bíró, egy alkalommal tanácsos és három alkalommal esküdt. Lakatos a bírói tiszt viselése mellett több bánya tulajdonosa volt, valamint 1570-ben és 1571-ben bányamesterként is dolgozott, ahogy ez a kamarai jelentésekből kiderül, bányamesterként felügyelte a kincstár tulajdonában lévő Királytáróban folyó termelést, erről egy ún. parciális regestumot is készített.³⁷ Igen jelentős vagyonra tett szert, amiről tanúskodik, hogy felesége, Barbara és hivatalos megbízottja, Benedek deák a bányamester halála után (1572) igen gyakran járult a nagybányai szenátus elé, hogy a néhai Lakatos János által adott kölcsönök és azok fejében lekötött legelők, szántók, szőlők ügyében intézkedjen.³⁸ Mészáros Lukács karrierje egyedülálló a maga nemében, hiszen 1569 és 1581 között ő tudta legtöbbször betölteni a bírói pozíciót, és 1581 után is megőrizte prominens helyét a helyi politikai elitben. Városvezetői befolyását használta fel arra, hogy gazdasági vonalon tudjon érvényesülni. Ő volt az egyik nagybányai bányatulajdonos, Választó Péter kiskorú fiának gyámja, ő kezelte a gyermek nagykorúsításáig a bányákat, kohókat, valamint a zúzdákat, szőlőket és földeket. Választó Péter nem volt választott tisztviselő, egy 1574-ben keletkezett kamarai jelentésből annyit tudhatunk meg a személyével kapcsolatban, hogy több kohót és zúzdát Nagy Simonnal közösen birtokolt.³⁹ Ifjabb Választó Péter és Mészáros Lukács 1578-ban egy egyezséget írt alá, miszerint a földeket és szőlőket az örökös művelje, míg a bányákat továbbra is Mészáros Lukács igazgathatta. Tapasztalt és megbízható bányászati szakember hírében állott, ezt bizonyítja, hogy 1579-ben az Udvari Kamara bérbe adta neki és Szegedi Ferencnek a Királytárót négyéves időtartamra.⁴⁰

³⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 282–285. illetve RN 12b fol. 441–448. A parciális regestum a számadás egyik típusa. A korszakban alkalmazott egyszerű számvitel alapján a kiadásokat és a bevételeket külön-külön tételesenként jegyezték fel, általában napi vagy heti felbontásban. Ebből készítették kivonatokat havonta, negyedévente vagy évente. Ezeket extractusnak nevezték. Lásd Kenyeres: *i. m.* 125. Lakatos Jánosnak bányamesterként felügyelnie kellett a Királytáróban folyó termelést, gondoskodnia kellett a bányászok ételmezéséről és jogainak védelméről.

³⁸ Nb. It. VJ. fol. 106–107, 108–109, illetve 167–168.

³⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 913–915. A Választó, illetve Cementes nevek több foglalkozásra is utalhatnak, többek között ötvösségre vagy arra, hogy az illető a bányakamarában ércfinomítással és tisztítással foglalkozott. Vö. Bunta: *i. m.* 25.

⁴⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1132–1139, illetve Nb. It. VJ. fol. 139. A bányával együtt a kohókat és zúzdákat is bérbe vették, illetve engedélyt kaptak új telérek felkutatására, az érc kitermelésére.

A szűkebb városvezető elit vizsgálatánál is fel kell tenni a kérdést, miszerint melyik csoport dominált ebben a körben. Az arányokat a korábban leírt módszerrel a 4. diagramon szemléltetem.⁴¹

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az iparosok csoportja volt a legerősebb a három közül, mintegy 46 százalékát adták a szenátus tagjainak, míg a bányászok 28 százalékot, az egyéb kategóriába tartozók pedig 26 százalékot.⁴²

A gazdasági elit összetétele (1569–1581)

A nagybányai gazdasági elit azon részét szeretném röviden bemutatni, amely bár kevés szerepet vállalt a város irányításában, a kiváló forrásadottságoknak köszönhetően jól feltérképezhető. A bányászattal foglalkozó csoport pontos körbehátárolását a korszakban keletkezett kamarai források teszik lehetővé.⁴³ A kamarai kezelés éve alatt a Szepesi Kamara több bizottságot is kiküldött a térségbe, hogy ellenőrizzék a helyi tisztviselők munkáját, valamint felmérjék a bányászat helyzetét. A biztosok által készített jelentések fontos források, mivel bemutatják az érctermelés helyzetét, a termelők tulajdonviszonyait és társadalmi helyzetét, a bizottsági jelentésekhez csatolt kimutatások, számadások is lényeges adatokat tartalmaznak. A fent jelzett évkörön belül 1573-ban és 1574-ben készült részletes kamarai jelentés a szatmári bányavidék helyzetéről.⁴⁴

Az 1573. évi bizottság vezetője Peter Feigel volt, aki a jelentés mellé csatolta a bányáirnok, Wolfgang Wenger által készített kivonatos számadást is, amely a beadott arany és ezüst mennyiségét tartalmazta egy-egy termelőre lebontva (1573. október 15.–1573. december 31.).⁴⁵ Az egyes termelőkhez köthető ércmennyiség alapján a nagybányai bányatulajdonosokat három csoportba lehet sorolni. A legjelentősebb termelő Nagy Simon és Szegedi Ferenc volt, kettejük termelési mutatója (76,48 és 75,2 márka) igen csekély mértékben tér el egymástól. A „középtermelők” közé ugyancsak két személy tartozott, az egyik a már említett Választó Péter, pontosabban örököse, illetve Ramocha Pál. Választó Péter örököse helyett Mészáros Lukács üzemeltette a bányákat, az általa beadott nemesérc mennyisége 51,56 márka volt, míg Ramocha Pál 49,39 márkát adott be a bányakamarába. A nagy termelők és a középkategóriába tartozó bányatulajdonosok által leadott ércmennyiség között igen jelentős különbség volt, azonban a legnagyobb eltérés a középső és legkisebb termelők között tapasztalható. A harmadik csoportba, azaz a kistermelők közé tartozott Lakatos János özvegye, Barbara, valamint Tóth Ambrus özvegye, illetve Bozó Ferenc. Lakatos János özvegye 14,4 márka ércet adott be a bányakamarába, míg Bozó Ferenc adta le a legkevesebbet, mintegy 12,15 márkát.⁴⁶

⁴¹ Nb. lt. VI. fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

⁴² Vö. Jeney-Tóth: *i. m.* 45–46.

⁴³ A nagybányai bányakamara, pénzverde és a Királytáró kamarai kezelésével részletesen a doktori értekezésemben foglalkoztam. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571–1613) – Az arany és ezüstbányászat művelése és igazgatása.* (Doktori értekezés). 38–101. [<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>.]

⁴⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 562–567, fol. 605–625.

⁴⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789–810, fol. 810–812. A jelentéshez tartozó két számadás részletes elemzésére Lásd Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai bányakamara számadásai 1573-ból.* Fons (Forráskutatás és történeti segédtdományok) XVIII(2011). 3. sz. 377–404.

⁴⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789–810, fol. 810–812.

Nagy Simon és Szegedi Ferenc javait az 1574. évre datálható tulajdonosi névsor sorolta fel. Eszerint Nagy Simon 1/3 részt bírt a nagybányai Fecske (Fechke) bányában, 50 százalékos tulajdoni hánya volt a nagybányai Kisgepelyben (Kisgeppel), a másik 50 százalék Szegedi Ferencé volt. Az úgynevezett Újsachtot Nagy Simon szintén Szegedi Ferencel és ifjabb Választó Péterrel bírta azonos arányban, Bozó Ferencel pedig az Oferzayt nevű tárnát birtokolta 50-50 százalékos tulajdoni hányadban. Emellett Szegedi Ferencel egyetemben tagja volt annak a nagybányai bányászkompániának, amely három évre bérbe vette a Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány tulajdonát képező Újkerék, Gensweer, Kisgensweer, Geppelsacht, Forkossacht nevű tárnákat Nagybányán.⁴⁷ A nagybányai termelők közül egyedül Nagy Simonnak sikerült felsőbányai bányákban is tulajdonrészt szerezni, ott ugyanis két bányában (Tomoz, Kalicer) volt egy harmadrész tulajdoni hányada. Nagy Simon az évek folyamán egy kisebb birtokkomplexumot épített ki, ebben néhai nevelőapja, Szentgyörgyi Péter deák javai és kapcsolatai segítettek. Szentgyörgyi Péter még 1566-ban keltezett végrendeletében minden javát mostohafiára hagyta. Az irat szerint Szentgyörgyi Péter öt szőlőt birtokolt pincével és préházzal, négy bányát (Forkossacht, Geppelsacht, Gensweer, Újkerék) a hozzá tartozó két zúzdával.⁴⁸ Nagy Simon 1571 januárjában járult a nagybányai szenátus elé azzal a kéréssel, hogy iktassák be jogos tulajdonába. A városi jegyzőkönyv bejegyzéséből kiderül, hogy az Újkerék nevű bányát Tóth Ambrus birtokolta, de egy kölcsön fejében lekötötte Szentgyörgyi Péternek, és mivel nem tudta visszafizetni az adósságot, végleg lemondott a bányáról.⁴⁹ Nagy Simonnak azonban nem sikerült elérnie, hogy a deák javaiba beiktassák, mivel mostohaapját még korábban felségárulással vádolták, és minden ingó, valamint ingatlan vagyonát elkobozták. A mintegy 1000 forintot érő bányákat, amelyek a vagyon értékének legalább a negyedét tették ki, Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány kapta meg.⁵⁰ A forrásokban arra vonatkozóan nincsen adat, hogy Szentgyörgyi Péter deák hányatatott sorsa, miután elkerült Nagybányáról, hol fejeződött be, de özvegye, Sala Orsolya még Prágába is elutazott, hogy képviselje fiának, Nagy Simonnak érdekeit. Az özvegy törekvései azonban nem zárultak sikerrel.⁵¹ A sok nehézség ellenére Nagy Simonnak végül mégis sikerül újjáépítenie mostohaapja „birrodalmát”, hiszen 1573-ban már ő a legfontosabb bányatulajdonos a térségben a már említett Szegedi Ferencel együtt. 1574-ben már nagybeteg volt, az esküdti tisztségből is visszahívták, halálának időpontját nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy helyét az elkövetkező években Szegedi Ferenc vette át, a korábban közösen birtokolt bányákat egyedül művelte.⁵²

A középtermelők közé tartozó ifjabb Választó Péter és gyámja, Mészáros Lukács az 1574. évi tulajdonosi névsor szerint egyharmad-egyharmad részt bírt a nagybányai Fecske (Fechke)

⁴⁷ Ennek a bérlő kompániának a tagja volt Nagy Simonon és Szegedi Ferencen kívül Lakatos János, Tóth Ambrus, és Mészáros Lukács. Lakatos János és Tóth Ambrus halála után Nagy Simon és társai tovább folytatták az vállalkozást. Lásd ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965–968.

⁴⁸ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 153, fol. 158, fol. 214, fol. 223. Nagy Simon édesapja Nagy János volt, az ő halála után ment feleségül Sala Orsolya Szentgyörgyi Péter deákhoz, aki Nagy János javait is kezelte Simon nagykorúságáig. Lásd Nb lt. VJ. fol. 70, fol. 98–99.

⁴⁹ Uo. fol. 55.

⁵⁰ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 506–512. Lazarus von Schwendi mellett még Haller Kristóf kapott egy jelentős tételt Szentgyörgyi Péter javaiból, a ráseső javak becsült értéke mintegy 1000 forint volt, míg Schwendi a bányákon kívül még 900 forint értékben jutott hozzá szőlőkhöz, legelőkhöz és szántókhöz.

⁵¹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 258–259.

⁵² Nb lt. VJ. fol. 104.

és Újsacht bányában, és a Lazarus von Schwendi féle bányákat bérlő kompánia tagja is volt. Mészáros Lukács sokkal kevesebb tárna felett rendelkezett, mint a két prominens termelő. Hozzá hasonló helyzetben volt Ramocha Pál, aki nagy valószínűség szerint nem nagybányai, hanem felsőbányai lakos volt, egy nagybányai bányában volt résztulajdonos.⁵³ Az őket követő három termelő már igen csekély bányatulajdonnal rendelkezett, Lakatos János és Tóth Ambrus özvegye nem boldogult a műveléssel, ezért bányarészüket (Fechke, Oferzayt) rábízták Nagy Simonra, utána pedig Szegedi Ferencre, döntésüket siker koronázta, mert a termelés ezt követően jelentősen megugrott.⁵⁴

A Herberstein család megjelenésével a birtokstruktúra és vele egyetemben a gazdasági elit is jelentősen átalakult, ugyanis az 1570-es évek végéig, jóllehet nagyok voltak a társadalmi különbségek az egyes termelők között, egy-egy ember kezében összpontosult a bányák nagyobbik része, mégis jelen voltak a kistermelők. A gazdasági elit összetétele az 1580-as évek végére radikális változáson ment keresztül, a Herberstein család kezébe került szinte az összes, még termelés alatt lévő bánya, addig soha nem tapasztalt birtokkoncentrációt hajtottak végre a szatmári bányavidéken.⁵⁵

Összegzés

A nagybányai városvezető elitet két lépésben vizsgáltam, a legfontosabb forrásom a városi jegyzőkönyv volt, az összegyűjtött névsorok elemzése során körbehatároltam a tágabb értelemben vett vezetői réteget, majd bizonyos kritériumok segítségével szűkítettem a vezetői névsoron, így jött létre a szűkebb értelemben vett városvezetői csoport. Három kategóriába osztottam be a szenátus tagjait, a legfontosabb városvezetői csoport az iparosok csoportja lett, vezető szerepét a század utolsó éveiben veszi át az értelmiségi csoport, amely az egyéb kategóriába lett besorolva. A városvezetésben a harmadik, a bányászcsoporthoz alulreprezentált volt, a legnagyobb bányatulajdonosok, Szegedi Ferenc és Nagy Simon alkották a gazdasági elit azon részét, amely nem vett részt aktívan a politikai életben.

The Leading Political and Economic Groups in Nagybánya (Baia Mare) (1569-1581)

Keywords: Nagybánya [Baia Mare], mine-town, leading groups

The study examines the leading groups of Nagybánya in the area under chamber administration. The most important source was the town-minutes; it includes names of elect officials. Examining the early modern area elite of Nagybánya several basic conclusions may be drawn. In these times three groups belonged to leading political group:

⁵³ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 810–812, fol. 965–968. Felsőbányai bányarendeletrre lásd Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. 419.

⁵⁴ Lakatos Barbara 1573-ban még nem tudott aranyat beváltani, 1574-ben már egy márkát tudott leadni, Tóth Ambrus özvegye által bírt tárnákból 1573-ban 1,44 márka ezüst származott, ez 1574-ben már 6,07 márka volt. Lásd. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965–968, fol. 860, 866–869.

⁵⁵ Mátyás-Rausch Petra: *Thurzó György nádor szerepe a szatmári Herberstein birtokok restitúciójában (1610–1615)*. = *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen 2013. 100–102.

craftsmen, miners, and other citizens who couldn't be categorized. The group of craftsmen had the most important effect on the town's political life, this stratum could give most jurors and councillors to the government, but at the end of 16th century their influence was forced into background, there were so many reasons for this occurrence. During the area of chamber administration the miners' participation wasn't significant in the leading staff in spite of the fact that Nagybánya was a well-known mine town, and there were the mining chamber with the mint, so this town was the centre of mining administration. To the third group belonged citizens in connection with them there aren't enough information, so they couldn't be categorized, but "intellectuals" represented this stratum, they could take over the leading role in Nagybánya from craftsmen at the end of 16th century.